

хўжалиги, ирригация ва мелиорация, ўрмон ва балиқчилик каби соҳалар, ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш тармоқлари, архитектура ва қурилиш, ҳаёт фаолияти хавфсизлиги, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, ветеринария, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳаларида йилига 4356,6 минг сўмлик харажатлар нисбатан паст.

Харажатлардаги фарқ мамлакат таълим тизимининг устувор йўналишларини кўрсатиши мумкин. Харажатлари юқори бўлган соҳалар муҳимроқ деб ҳисобланиши ва мамлакат ривожига катта ҳисса қўшиши мумкин бўлган малакали мутахассисларни тайёрлаш учун қўшимча инвестициялар талаб қилиниши мумкин.

Таълим харажатларининг ўзгаришига иқтисодийнинг турли соҳаларида малакали мутахассисларга бўлган талаб ҳам таъсир қилиши мумкин. Харажатлари юқори бўлган соҳалар талаб юқори бўлган касблар билан боғлиқ бўлиши мумкин, бу эса ушбу соҳалар учун таълим ресурслари ва инфратузилмасига инвестицияларнинг кўпайишига олиб келади.

Таълим нархига амалий машғулотлар ва амалий тажрибалар учун зарур бўлган инфратузилма ва ресурслар даражаси таъсир қилиши ва махсус ускуналар ёки технологияга эга бўлган майдонлар юқори харажатларга олиб келиши мумкин. Айрим соҳалар иқтисодий ёки ижти-

мой жиҳатдан муҳимроқ деб ҳисобланиши мумкин, бу эса ушбу соҳаларда мамлакат эҳтиёжларини қондириш учун молиялаштириш ва инвестицияларнинг кўпайишига олиб келади.

Турли соҳалардаги таълим нархига муайян секторларни рағбатлантириш ёки муайян муаммоларни ҳал қилишга қаратилган ҳукумат сиёсати ва ташаббуслари таъсири ҳам бор. Нархлар бир жиҳат бўлсада, барча соҳаларда таълим сифатини сақлаб қолиш ва яхшилашни таъминлаш жуда муҳимдир. Тегишли молиялаштириш самарали ўқитиш усуллари, янгиланган ўқув дастурлари ва тўғри баҳолаш механизмлари билан бирлаштирилиши керак.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, касб-ҳунар таълими муассасаларидаги педагогларнинг базавий тариф ставкаларини умумий ўрта таълим муассасаларидагилари билан тенглаштириш орқали истеъдодларни жалб этиш ва қўллаб-қувватлаш, ўқитиш сифатини ошириш каби бир қанча потенциал имтиёзларга эга бўлиши мумкин. Шу билан бирга, бюджет чекловларини диққат билан кўриб чиқиш ва касбий таълим тизимининг умумий ривожланиши ва малакали ўрта даражадаги ишчи кучини тайёрлашда самарадорлигини таъминлаш учун унинг бошқа жиҳатларини кўриб чиқиш жуда муҳимдир.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги "Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-5812-сон Фармони.
2. Becker, G. (1964) *Human Capital: A Theoretical Analysis with Special Reference to Education* (New York, Columbia University Press).
3. Blaug, M. (1976) *The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey*, *Journal of Economic Literature*, 14, 827-855
4. Feldmann, H. (2017). *Economic freedom and human capital investment*. *Journal of Institutional Economics*, 13(2), 421-445.
5. Hall, J. C., & Lawson, R. A. (2014). *Economic freedom of the world: An accounting of the literature*. *Contemporary Economic Policy*, 32(1), 1-19
6. King, E. M., Montenegro, C. E., & Orazem, P. F. (2012). *Economic freedom, human rights, and the returns to human capital: An evaluation of the Schultz hypothesis*. *Economic Development and Cultural Change*, 61(1), 39-72.
7. Mincer, J. (1974) *Schooling, Experience and Earnings*. (New York, Columbia University Press, NBER).

ЎЗБЕКИСТОНДА НОРАСМИЙ ИҚТИСОДИЁТ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ МУАММОЛАРИНИ ҲАЛ ҚИЛИШ



https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss4/a37

Алимардонов Ғайратжон Нуралиевич -

Тошкент давлат иқтисодий университетининг ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодий тизимини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари» илмий-
тадқиқот маркази мустақил изланувчиси

Аннотация. Мақолада Ўзбекистондаги норасмий иқтисодий ва солиққа тортиш муаммолари ва оқибатларини ўрганиб, уларнинг иқтисодий ривожланиш ва сиёсатни шакллантиришга таъсирга эътибор қаратади. Унда норасмий иқтисодий фаолиятнинг кенг тарқалганлиги, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва уларнинг давлат даромадлари, меҳнат шароитлари ва ижтимоий ҳимояга олиб келадиган оқибатлари ўрганилади. Муҳокамада расмийлаштиришни рағбатлантириш, солиқ тизимини соддалаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини кучайтириш бўйича комплекс чора-тадбирлар зарурлиги таъкидланди. Таҳлил Ўзбекистоннинг иқтисодий манзараси шароитида барқарор ўсишга эришиш, тенгсизликни камайтириш ва ижтимоий фаровонликни ошириш учун ушбу муаммоларни ҳал этиш муҳимлигини таъкидлайди.

Калим сўзлар: норасмий иқтисодий, солиққа тортиш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш, ижтимоий ҳимоя, давлат даромадлари, барқарор ўсиш, тенгсизлик, тадбиркорлик, солиқ маъмурияти, иқтисодий муаммолар.

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ
В УЗБЕКИСТАНЕ

Алимардонов Гайратжон Нуралиевич -
Независимый научный сотрудник научно-исследовательского центра
«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана» при
Ташкентском государственном экономическом университете

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и последствия неформальной экономики и налогообложения в Узбекистане с акцентом на их влияние на экономическое развитие и формирование политики. В нем исследуется распространенность неформальной экономической деятельности, уклонение от уплаты налогов и их последствия для государственных доходов, условий труда и социальной защиты. В ходе обсуждения была подчеркнута необходимость комплексных мер по поощрению формализации, упрощению налоговой системы и усилению налогового администрирования. Анализ подчеркивает важность решения этих вопросов для достижения устойчивого роста, сокращения неравенства и повышения социального благосостояния в контексте экономической ситуации в Узбекистане.

Ключевые слова: неформальная экономика, налогообложение, уклонение от уплаты налогов, социальная защита, государственные доходы, устойчивый рост, неравенство, предпринимательство, налоговое администрирование, экономические проблемы.

NAVIGATING THE CHALLENGES OF INFORMAL ECONOMY AND TAXATION IN UZBEKISTAN

Alimardonov Gayratjon Nuralievich -
Independent researcher of the research center "Scientific bases and
problems of the development of the economy of Uzbekistan"
under the Tashkent State University of Economics

Abstract. The article explores the problems and consequences of the informal economy and taxation in Uzbekistan, focusing on their impact on economic development and policy-making. It examines the prevalence of informal economic activities, tax evasion and their consequences for public revenues, working conditions and social protection. The need for comprehensive measures to encourage formalization, simplify the tax system and strengthen tax administration was emphasized in the discussion. The analysis highlights the importance of addressing these issues in order to achieve sustainable growth, reduce inequality and increase social welfare in the context of Uzbekistan's economic landscape.

Key words: informal economy, taxation, tax evasion, social protection, public revenue, sustainable growth, inequality, entrepreneurship, tax administration, economic problems.

Кириш. Ўзбекистондаги норасмий иқтисодиёт ва солиқ тизими мамлакат иқтисодий манзарасини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Норасмий иқтисод, кўпинча “соя” ёки “қора” иқтисодиёт деб аталади, расмий институтлар томонидан тартибга солинмаган ва расмий статистика томонидан тўлиқ қамраб олинмаган иқтисодий фаолиятни ўз ичига олади. У тартибга солинмаган ва қайд этилмаган иқтисодий фаолиятнинг кенг доирасини ўз ичига олади, бу кўпинча расмий ишга киришнинг чекланганлиги ва солиқлардан қочиш истаги каби омиллар билан изоҳланади. Ўзбекистонда норасмий иқтисодий фаолият кўча савдолари, рўйхатдан ўтмаган кичик бизнес, қишлоқ хўжалигидаги тирикчилик ва норасмий меҳнатни ўз ичига олади. Ўзининг норасмий табиатига қарамай, ушбу сектор, айниқса, аҳолининг заиф қатламлари учун бандлик ва даромад олиш имконини беради. Норасмий иқтисодиёт расмий иқтисодиёт билан бир қаторда мавжуд бўлиб, мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Ўзбекистоннинг солиқ тизими давлат харажатларини молиялаштириш ва мамлакат

иқтисодиётини ривожлантиришга ҳисса қўшишга мўлжалланган. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 17-модда. Солиқларнинг ва йиғимларнинг турларида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қуйидаги солиқлар белгиланади:

- 1) қўшилган қиймат солиғи;
- 2) акциз солиғи;
- 3) фойда солиғи;
- 4) жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи;
- 5) ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ;
- 5¹) фойдали қазилмаларни қазиб олганлик учун махсус рента солиғи;
- 6) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;
- 7) мол-мулк солиғи;
- 8) ер солиғи;
- 9) ижтимоий солиқ[1]. Бу солиқлар ҳам расмий, ҳам норасмий сектор фаолиятига тааллуқлидир.

Солиқ ставкалари солиқ турига ва иқтисодий фаолиятнинг хусусиятига қараб, шунингдек, тўловлар жисмоний шахслар, корхона ва муайян соҳалар учун фарқ қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Солиқ қўмитаси солиқ маъмуриятчилиги ва ундирилишини назорат қилади. Қўмита солиқ қонунчилигига риоя этилишини таъминлаш, текширишлар ўтказиш ва даромадларни йиғиш учун жавобгардирлар.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда муҳим иқтисодий ислоҳотлар, жумладан, бизнес муҳитини яхшилаш, хорижий инвестицияларни жалб этиш ва тадбиркорлик субъектларига солиқ юкини камайтиришга қаратилган солиқ ислоҳотлари амалга оширилди. Бу ислоҳотлар солиқ тартиботларини соддалаштириш ва айрим тармоқлар учун солиқ ставкаларини камайтиришни ўз ичига олади.

Адабиётлар таҳлили. Дунёнинг банд аҳолисининг аксарияти норасмий иқтисодиётда жуда кўп турли хил иқтисодий фаолият билан шуғулланади. Ушбу одамларнинг аксарияти паст ва ўрта даромадли мамлакатларда норасмий иқтисодиёт келгуси ўнлаб йиллар давомида асосий бандлик манбаи бўлиб қолади [2]. Иш келажагини аниқ башорат қилиш қийин бўлсада, биз биламизки, келгуси ўн йил ичида бир миллиардга яқин ёшлар жаҳон меҳнат бозорига киришади, ривожланаётган мамлакатлардаги янги иш имкониятларининг тахминан ўндан тўққизтаси норасмий иш билан чекланади [3]. Жаҳон меҳнат бозорига кирадиган кўпчилик одамлар ўрганган кўникмаларини мактабда, кўникмаларга аралашувда, уйда ёки расмий сектордаги ишларда қўлламайдилар - гарчи дунёдаги кўникмалар тизимларининг аксарияти айнан шу тахминга йўналтирилган.

Халқаро меҳнат ташкилотининг меҳнат келажаги бўйича глобал комиссияси “одамларга кўникмага эга бўлиш, қайта малака ошириш имконини берувчи умрбод таълим олиш учун универсал ҳуқуқ”ни таклиф қилди. Ушбу ҳуқуқни расмий иқтисодиётдаги ишчиларга қўллаш жуда қийин; бунини норасмий иқтисодиётдаги ишчиларга қўллаш норасмий иқтисодиётни ҳал қилиш усулини босқичма-босқич ўзгартиришни талаб қилади. Халқаро меҳнат ташкилотининг норасмий иқтисодиётдан расмий иқтисодиётга ўтиш бўйича тавсияномаси, ҳукуматлар, ишчилар ва иш берувчилар ташкилотлари учун норасмий иқтисодиётдаги ишчилар ва корхоналарни расмий иқтисодиётга ўтишда қўллаб-қувватлаш бўйича кўрсатмаларни ўз ичига олади [4].

Норасмий иқтисодиёт барча ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги мамлакатларда учрайди, лекин у юқори даромадли мамлакатларга қараганда паст ва ўрта даромадли мамлакатларда кўпроқ тарқалган [8]. Дунё миқёсида таққосланадиган сўнгги статистик маълумотларга кўра, норасмий бандлик қишлоқ хўжалигини ҳисобга олмаганда, ривожланаёт-

ган мамлакатларда жами бандликнинг улуши сифатида Африкада 72 фоизни, Осиё ва Тинч океанида 63 фоизни, Араб мамлакатларида 64 фоизни ташкил этади. Лотин Америкасида 50 фоиз, Европа ва Марказий Осиёда 30 фоиз. Ривожланаётган мамлакатларда жами бандликнинг улуши сифатида қишлоқ хўжалигини ҳисобга олган ҳолда норасмий бандлик Африкада 86 фоизни, Осиё ва Тинч океанида 71 фоизни, Араб давлатларида 69 фоизни, Лотин Америкасида 54 фоизни ва Европа ва Марказий Осиёда 37 фоиз [5].

Сўнгги йигирма йил ичида паст ва ўрта даромадли мамлакатларда норасмийлик даражаси юқори суръатларда сақланиб қолди. 2000-2016 йилларда Африканинг Саҳрои Кабирдан жанубида норасмийлик даражаси тахминан 75 фоизни ташкил этган бўлса, Жанубий Осиёда норасмийлик даражаси амалда 2000 йиллардаги 50 фоиздан 2010-16 йилларда 60 фоизга ошган. Шу билан бирга, Лотин Америкасида Перуда норасмийлик даражаси сўнгги ўттиз йил ичида тахминан 75 фоизни ташкил этди [6]. Адабиётда таъкидланишича, “яқин келажакда Африкада норасмий ҳолат нормал бўлади деган хулосадан қочиш қийин” [7]. Бу Жанубий Осиё ва Лотин Америкасининг баъзи қисмларида ҳам мавжуд.

Норасмий иқтисодиёт ҳетерожен бўлиб, қишлоқ ва шаҳарларда меҳнатга асосланган ижтимоий ҳимояга эга бўлмаган ишчилар ва корхоналарнинг кенгайиб бораётган ва тобора хилма-хил бўлган гуруҳидан иборат [8]. У микро ва кичик корхоналарда ишлайдиган шахсларни, шу жумладан иш берувчилар, шахсий ҳисоб операторлари, кўча сотувчилари, норасмий иш ҳақи ишчилари, шогирдлар, ҳақ тўланмайдиган оилавий ишчилар ва бошқаларни ўз ичига олади. Шунингдек, расмий корхоналарда рўйхатдан ўтмаган ёки декларацияланмаган ишчилар, уй ишчилари, тасодифий ёки кундузги ишчилар, саноат ишчилари, уй ишчилари ва қисқа муддатли шартнома ишчилари [9]. Шуни таъкидлаш керакки, кўплаб норасмий иқтисодиёт ходимлари йил ёки мавсум вақтига қараб ўзгариши мумкин бўлган бир нечта норасмий фаолият билан шуғулланадилар [10].

Норасмий иқтисодиётни бир томондан кўпроқ омон қолиш, паст маҳсулдорлик фаолияти (ишлайдиган камбағаллар) ва бошқа томондан янада динамик, юқори маҳсулдорлик фаолияти ўртасидаги давомийлик сифатида тасаввур қилиш мумкин [11]. Адолатли концептуал таққослаш бу пирамида бўлиб, пастки пирамида базаси омон қолган энг паст маҳсулдорликдаги иқтисодий фаолиятдир ва пирамиданинг юқори қисми расмий тартибга солишдан қочадиган жуда динамик норасмий фирмаларни ифодалайди ва улар орасида кўп сонли фаолият мавжуд [9].

Далиллар шуни кўрсатадики, норасмий ишчиларнинг аксарияти ўз хоҳишига кўра норасмий ишламайди, балки бошқа яшаш воситалари йўқ. Норасмий ишчилар кўплаб муаммоларга дуч келишади ва одатда расмий бандликдаги ишчиларга қараганда камбағалроқ ва ҳимоясизроқдирлар. Умуман олганда, мавжуд ҳуқуқий ва меъёрий базалар норасмий иш билан банд бўлганлар ва уларнинг яшаш фаолияти учун аҳамиятсиз ёки уларга нисбатан жазолаш хусусиятига эга [8].

Шубҳасиз, тақдим этилган ва адабиётларни кўриб чиқишда ёритилган асосий фикрлар бўйича шаклландирган хулоса шундан иборат бўлмоқдаки, норасмий иқтисодиёт бутун дунё бўйлаб, айниқса, паст ва ўрта даромадли мамлакатларда банд аҳолининг муҳим қисмини ташкил қилади. Бу келгуси йиллар давомида асосий бандлик манбаи бўлиб қолиши прогноз қилинмоқда.

Меҳнат бозорига кирган кўплаб шахслар расмий таълим ёки ўқитиш орқали ўрганилган кўникмаларнинг чекланган қўлланилиши билан норасмий иш имкониятларини топадилар. Иш келажаги бўйича глобал комиссия одамларга бутун ҳаёти давомида кўникмаларга эга бўлиш ва қайта ишлаш имкониятини бериш учун “умрбод таълим олиш учун универсал ҳуқуқ”ни тақлиф қилди.

Шарҳ норасмий иқтисодиётнинг глобал миқёсда тарқалиши, у келтириб чиқарадиган муаммолар ва ишчиларни расмий бандликка ўтишдаги мураккабликларнинг ҳар томонлама кўринишини тақлиф этади. Бу адолатли ва барқарор иқтисодий ўсишга кўмаклашиш учун норасмий иқтисодиёт динамикасини тушуниш ва ҳал қилиш муҳимлигини таъкидлайди.

Юқоридагиларга асосланиб, **норасмий иқтисодиёт** - деганда солиққа тортилмайдиган

ва ҳукуматнинг бирон бир шакли томонидан назорат қилинмайдиган барча иқтисодий фаолият тушунилади деб таърифлаш мумкин.

Таҳлил ва натижалар. Норасмий иқтисодий фаолиятнинг юқори даражаси ҳукумат учун солиқ тушумларининг камайишига олиб келади. Норасмий корхоналар кўпинча солиқ тўлашдан бўйин товлайди, бу эса расмий сектор корхоналари учун нотекис солиқ юкига олиб келади. Мураккаб ва оғир солиқ қоидалари корхоналарни солиққа тортишдан қочиш учун норасмий фаолият юритишга ундаши мумкин. Солиқ тушумларини кўпайтириш ва норасмий иқтисодиётни расмийлаштиришни рағбатлантириш ўртасидаги мувозанатни сақлаш сиёсат муаммосидир.

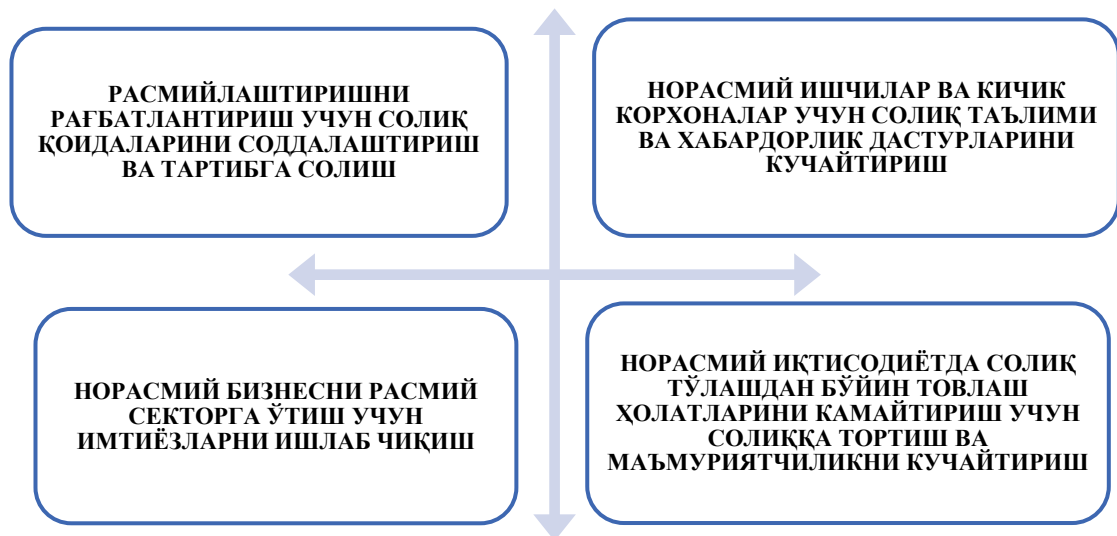
Ўзбекистонда норасмий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятлари:

1. Ўзбекистонда иқтисодий фаолиятнинг маълум қисми норасмий секторда амалга оширилади, бу кўпинча расмий секторга киришдаги тўсиқлар, кредит олиш имкониятининг йўқлиги ва мураккаб бюрократик жараёнлар туфайли содир бўлади.

2. Иқтисодиётдаги норасмий операциялар кўпинча нақд пул тўловларини ўз ичига олади, бу эса ҳокимият учун ушбу фаолиятни кузатиш ва тартибга солишни қийинлаштириши мумкин.

3. Норасмий сектордаги иш ўринлари ижтимоий таъминот, соғлиқни сақлаш ва меҳнат ҳуқуқлари каби расмий бандлик тақдим этадиган имтиёзлар ва ҳимоялардан маҳрум.

4. Норасмий иқтисодиёт расмий бандликни таъминлай олмайдиган шахслар учун мослашувчанликни таъминлаб, уларга турли хил даромад келтирадиган фаолият билан шуғулланиш имконини беради.



1-расм. Ўзбекистонда норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортиш муаммоларини бартараф этиш чоралари

Манба: муаллиф томонидан шакллантирилган.

Ўзбекистонда норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортиш бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, мамлакат иқтисодий ривожланиши учун муаммолар ва имкониятларни тақдим этади. Ушбу муаммоларни самарали ҳал этиш расмийлаштиришга, давлат даромадларини оширишга ва норасмий сектор ишчиларининг меҳнат шaroитларини яхшилашга ёрдам беради. Ўзбекистонда норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортиш муаммоларини ҳал қилиш кўп қиррали ёндашувни талаб қилади. Потенциал сиёсат чоралари қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин (1-расм):

Норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортиш билан боғлиқ масалаларни ўрганиш ҳар қандай давлатда, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам иқтисодий ривожланиш ва самарали сиёсат ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, биринчидан, норасмий иқтисодиёт динамикасини тушуниш ҳукуматларга ҳозирда расмий каналлардан қочиб кетиши мумкин бўлган потенциал солиқ тушумлари манбаларини аниқлашга ёрдам беради. Расмий секторга норасмий иқтисодий фаолиятни жалб қилиш сиёсатини амалга ошириш орқали ҳукуматлар солиқ базасини ошириши ва давлат хизматлари, инфратузилма ва ривожланиш лойиҳаларини молиялаштириш учун қўшимча даромад олишлари мумкин.

Иккинчидан, норасмий иқтисодий фаолият кўпинча солиқ тўлашдан бўйин товлашга олиб келади, натижада давлат даромадлари камайди ва солиқ тўловчиларга адолатсиз юк тушади. Норасмий иқтисодиётда солиқ тўлашдан бўйин товлаш омилларини ўрганиш орқали солиқ органи ходимлари солиқ юкининг адолатли тақсимланишини таъминлаб, солиқ қонунчилигини оширишга қаратилган мақсадли стратегияларни ишлаб чиқишлари мумкин.

Учинчидан, норасмий иқтисодиётдаги ишчилар ва корхоналар кўпинча соғлиқни сақлаш, пенсия ва ишсизлик нафақалари каби ижтимоий ҳимоялардан фойдалана олмайди. Норасмийликни бартараф этиш ишчиларни яхши ижтимоий ҳимоялашга, қашшоқликни камайтиришга ва ижтимоий инклюзияни рағбатлантиришга олиб келиши мумкин.

Тўртинчидан, норасмий иқтисодий фаолиятни расмий секторга интеграциялаш умумий иқтисодий ўсишга ҳисса қўшиши мумкин. Расмийлаштирилган корхоналар кредит олиш, технология ва инновацияларга сармоя киритиш ва ўз фаолиятини кенгайтириш эҳтимоли кўпроқ. Бу иш унумдорлигини оширишга, янги иш ўринлари яратишга ва иқтисодий ишлаб чиқаришнинг ўсишига олиб келиши мумкин.

Кўпгина норасмий ишчилар ёмон меҳнат шaroитлари, паст иш ҳақи ва чекланган иш хавфсизлигини бошдан кечирмоқда. Расмийлаштириш меҳнат стандартлари ва қоидалари-

нинг бажарилишига, барча ишчилар учун яхши меҳнат шaroитлари ва адолатли иш ҳақини таъминлашга олиб келиши мумкин.

Шу билан бирга, норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортишни чуқур ўрганиш иқтисодий фаолиятни тартибга солиш ва тадбиркорлик эркинлигини қўллаб-қувватлаш ўртасида тўғри мувозанатни сақлашга ёрдам беради. Ҳаддан ташқари оғир қоидалар бизнесни норасмий секторга олиб кириши мумкин, яхши созланган меъёрий-ҳуқуқий база эса расмийлаштиришни рағбатлантириши мумкин.

Норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортиш тўлиқ тушуниш мутахассисларга асосланган қарорлар қабул қилиш учун маълумотлар ва тушунчалар беради. Бунга аралашувнинг устувор йўналишларини аниқлаш, самарали сиёсатни ишлаб чиқиш ва сиёсат чоралари натижаларини мониторинг қилиш киради.

Шунингдек, расмийлаштирилган иқтисодиёт мамлакатнинг хорижий инвесторлар ва савдо шериклари учун жозибадорлигини ошириши мумкин. Шаффоф ва самарали солиққа тортиш тизимлари қулай бизнес муҳитини яратишга, халқаро савдо ва инвестицияларни ривожлантиришга ёрдам беради.

Дарҳақиқат, норасмийлик ва солиққа тортиш масалаларини ҳал қилиш орқали мамлакатлар қашшоқликни камайтириш, муносиб меҳнатни рағбатлантириш ва инклюзив иқтисодий ўсишни рағбатлантириш каби Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор Тараққиёт Мақсадларига эришиш йўлида ҳаракат қилишлари мумкин.

Ўзбекистон шароитида бу масалаларни ўрганиш барқарор иқтисодий ривожланишга эришиш, даромадлар тенгсизлигини камайтириш ва ижтимоий фаровонликни рағбатлантириш учун муҳим аҳамиятга эга. Норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортишни ҳар томонлама тушунишга асосланган самарали сиёсат ишлаб чиқиш янада инклюзив, барқарор ва фаровон жамиятга йўл очиши мумкин.

Норасмий иқтисодиётнинг муаммолари ва хусусиятлари:

- ✓ расмий рўйхатдан ўтиш ва давлат органлари томонидан тан олинмаганлиги;
- ✓ норасмий ишчилар учун ижтимоий ҳимоя ва қонуний ҳуқуқлардан фойдаланишнинг чекланганлиги;
- ✓ норасмий бизнес кўпинча кичик миқёсда ишлайди ва кредит ва ресурсларга эга бўлмаглиги мумкин;
- ✓ норасмий ишчилар, одатда, расмий сектор ходимларига нисбатан камроқ иш хавфсизлиги ва камроқ имтиёзларга эга;
- ✓ норасмий иқтисодиётнинг тартибга солинмаганлиги сабабли унинг ҳажми ва қўламини аниқ ўлчашда қийинчилик.

Ўзбекистонда солиққа риоя қилиш ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш билан боғлиқ муаммолар, айниқса, норасмий иқтисодиёт шароитида сақланиб қолмоқда. Солиқ солиш билан боғлиқ муаммолар ва муаммолар:

Маълумки, яқин йилларга қадар Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим қисми норасмий эди. Кўпгина ўтиш давридаги иқтисодиётлар сингари, норасмий иқтисодий фаолият аҳолининг катта қисмини иш билан таъминлаш ва даромадларни таъминлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Ўзбекистон солиқ тизимини янада самаралироқ қилиш ва тадбиркорлик субъектларини соядан чиқиб кетишга ундаш учун уни ислоҳ қилишга интилмоқда. Бу солиқ ставкаларини пасайтириш, солиқ кодексини соддалаштириш, солиқ тўлаш ва тўлашнинг рақамли ва онлайн усулларини такомиллаштиришни ўз ичига олади.

Норасмий иқтисодиётнинг катталиги туфайли солиқ тўлашдан бўйин товлаш Ўзбекистон ҳукумати учун жиддий муаммо бў-

либ қолмоқда. Ушбу солиққа тортилмаган тармоқлардан йўқотилган даромадлар мамлакат бюджети ва ривожланиш дастурларига таъсир қилиши мумкин.

Ўзбекистон солиқ тизимини такомиллаштириш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва ноқонуний молиявий оқимларга қарши курашишда халқаро ташкилотлар ва қўшни давлатлар билан ҳамкорлик қилишга ҳам саъй-ҳаракатларни амалга оширди.

Умуман айтганда, Ўзбекистонда норасмий иқтисодиёт муҳим роль ўйнасада, ҳукумат солиқ тизимини ислоҳ қилиш ва расмий секторга кўпроқ субъектларни жалб қилиш чораларини кўрмоқда. Норасмий иқтисодиётга барҳам бериш мураккаб ва узоқ муддатли иш бўлиб, сиёсий чора-тадбирлар, институционал ислоҳотлар ва мақсадли стратегияларни уйғунлаштиришни талаб қилади. Норасмий иқтисодиётни бутунлай йўқ қилиш қийин бўлиши мумкин бўлсада, бу чоралар унинг ҳажмини камайтиришга ёрдам беради ва Ўзбекистонда бизнес ва ишчиларни расмий секторга ўтишга ундайди.



2-расм. Ўзбекистонда норасмий иқтисодиёт ҳажмини камайтиришга ёрдам берадиган тавсиялар

Манба: муаллиф томонидан шакллантирилган.

Таъкидлаш жоизки, норасмий иқтисодиётга барҳам бериш вақт, мажбурият ва яхлит ёндашувни талаб қиладиган мураккаб жараён-дир. Ўзбекистон ҳукумати манфаатдор томонлар билан маслаҳатлашиши ва норасмийликнинг асосий омилларини бартараф этишда расмийлаштиришни рағбатлантириш чораларини босқичма-босқич амалга оширишлари керак.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортишнинг бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган масалалари Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланиши ва сиёсатини шакллантириш учун катта муаммолар ва имкониятларни келтириб чиқаради. Тартибга солинмаган иқтисо-

дий фаолият, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва чекланган ижтимоий ҳимоя билан тавсифланган норасмий иқтисодиёт мамлакат ижтимоий-иқтисодий манзарасининг турли жабҳаларига таъсир қилади. Ушбу муаммоларни ҳал этиш барқарор ўсишга эришиш, тенгсизликни камайтириш ва фуқаролар фаровонлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда норасмий иқтисодиётнинг сақланиб қолиши давлат даромадларига таъсир қилади, чунки муҳим иқтисодий фаолият солиққа тортилмайди. Даромадлардаги бу фарқ давлатнинг муҳим давлат хизматлари ва инфратузилма лойиҳаларини молиялаштириш имкониятини чеклайди. Бундан ташқари, норасмий

бандлик амалиётларининг кенг тарқалганлиги меҳнат стандартларининг етарли эмаслигига, иш хавфсизлигининг пасайишига ва ижтимоий нафақалардан фойдаланишнинг чекланганлигига ёрдам беради, бу эса ишчилар учун заифлик даврини давом эттиради.

Норасмий иқтисодиётга қарши курашиш борасидаги саъй-ҳаракатлар тартибга солишни соддалаштирувчи, расмийлаштиришни рағбатлантирадиган ва солиқ маъмуриятчилигини кучайтирувчи кенг қамровли солиқ ислохотлари билан уйғунлаштирилиши керак. Бундай ислохотлар солиққа тортиш базасини кенгайтириши, шаффофликни таъминлаши ва адолатли иқтисодий ўсишга ёрдам бериши мумкин. Расмийлаштиришни рағбатлантириш стратегиялари молиявий хизматлар ва ижтимоий ҳимоялардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш билан бир қаторда корхоналар ва ишчилар учун мослаштирилган рағбатлантиришни ҳам ҳисобга олиши керак.

Норасмий иқтисодиётни бутунлай йўқ қилиш қийин вазифа бўлиши мумкин бўлсада,

мақсад расмийлаштиришни рағбатлантириш ва тадбиркорлик эркинликларини ҳурмат қилиш ўртасида мувозанатни сақлаш бўлиши керак. Муваффақиятли сиёсат давлат идоралари, хусусий сектор манфаатдор томонлари ва фуқаролик жамияти ўртасидаги ҳамкорликни ўз ичига олган кўп қиррали ёндашувни талаб қилади. Аҳолини хабардор қилиш кампаниялари, малака ошириш дастурлари ва мақсадли тадбирлар норасмийликни босқичма-босқич камайитиришга йўл очиши мумкин.

Ўзбекистон норасмий иқтисодиёт ва солиққа тортиш муаммоларини ҳал қилиш мамлакатни янада барқарор ва динамик иқтисодиёт сари ундаши мумкин бўлган муҳим паллада турибди. Расмий иқтисодий фаолиятни рағбатлантирадиган, адолатли солиққа тортишни таъминлайдиган ва меҳнаткашлар ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган муҳитни яратиб, Ўзбекистон ўзининг тўлиқ иқтисодий салоҳиятини очиб, фуқароларини юксалтириши ва келгуси йилларда барқарор ривожланишга ҳисса қўшиши мумкин.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. 01.01.2023 йил.
2. Arias, O.; Evans, D.; Santos, I. 2019. *The skills balancing act in sub-Saharan Africa: Investing in skills for productivity, inclusivity, and adaptability. Africa Development Forum Series* (Washington, DC, World Bank).
3. S4YE (Solutions for Youth Employment). 2015. *Toward solutions for youth employment: A 2015 Baseline Report* (Washington DC, World Bank).
4. ILO. 2015. *The transition from the informal to the formal economy. Report V(1). International Labour Conference, 104th Session, 2015* (Geneva).
5. ILO. 2018a. *Women and men in the informal economy: A statistical picture, 3rd edition* (Geneva).
6. World Bank. 2019a. *World Development Report 2019: The changing nature of work* (Washington, DC).
7. Fox, L.; Kaul, U. 2017. *The evidence is in. How should youth employment programs in low-income countries be designed?* (Washington, DC., US Agency for International Development).
8. Bonnet, F.; Vanek, J.; Chen, M. 2019. *Women and men in the informal economy: A statistical brief* (Manchester, Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing (WIEGO)).
9. Robert Palmer. *Lifelong Learning in the Informal Economy: A Literature Review*. Copyright © International Labour Organization 2020. Printed in Geneva, Switzerland.
10. Ignatowski, C. 2017. *What works in soft skills development for youth employment? A donor's perspective* (Toronto, Youth Employment Funders Group (YEF) and the MasterCard Foundation).
11. Palmer, R. 2008. *Skills and Productivity in the Informal Economy. Employment Sector, Employment Working Paper No. 5* (Geneva, ILO).
12. Исаев Ф. Совершенствование налогообложения имущества // Экономика и инновационные технологии. – 2021. – № 6. – С. 326-333.
13. Исаев, Ф. (2023). Солиқ текширувлари: аудит самарадорлиги таҳлили. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, 11(1), 394–401. <https://doi.org/10.55439/EIT/vol11 iss1/a42>
14. Исаев, Ф. (2022). Йирик корхоналар мисолида солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш методикасини такомиллаштириш. Iqtisodiyot Va ta'lim, 24(1), 317–326. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/955>
15. Исаев Ф. Аудит самарадорлигининг назарий-амалий талқини // Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка. – 2023. – С. 359-361.
16. Жумаев, Н., Ризаев, Н., & Исаев, Ф. (2023). Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштиришда туркий давлатлар тажрибаси. Iqtisodiyot Va ta'lim, 24(2), 58–67. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/1014>
17. Исаев, Ф. (2023). Солиқ юкини камайитиришда солиқ таҳлилининг таъсирига оид назарий мулоҳазалар. International Journal of Economics and Innovative Technologies, 11(2), 415–421. <https://doi.org/10.55439/EIT/vol11 iss2/i41>
18. Исаев Ф. И. Солиқ текширувларини рақамлаштириш зарурияти. // "Бизнес-эксперт" илмий журнали. – 2021. – Т. 6. – С. 52-54.
19. Исаев, Ф. (2023). СОЛИҚЛАРНИНГ ФАРОВОНЛИККА ТАЪСИРИ НАЗАРИЯСИ. "Milliy Iqtisodiyotni Isloh Qilish Va Barqaror Rivojlantirish istiqbollari" Respublika Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari to'plami., 206–208. Retrieved from <https://conference.tsue.uz/index.php/article/article/view/393>
20. Исаев, Ф. (2023). Солиқ таҳлили - иқтисодий таҳлилнинг таркибий қисми. Nashrlar. Retrieved from <https://e-itt.uz/index.php/editions/article/view/35>
21. Исаев, Ф. (2021). Солиқ юкини аниқлаш методикасини такомиллаштириш. Iqtisodiyot Va ta'lim, (6), 86–91. <https://doi.org/10.55439/ECED/vol iss6/a286>